

МЕСТОИМЕННИТЕ КЛИТИКИ КАТО ЧАСТИЦИ

ГАЛИНА ПЕТРОВА

УНИВЕРСИТЕТ „ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“, БУРГАС

galyapetro@abv.bg

В процеса на историческото развитие на българския език кратките (клитични) местоименни форми са претърпели различни морфологични трансформации и са разширили своята употреба. В резултат на това те се отличават с различен морфологичен статус: местоимения (лични и притежателни) и частици, при това с различна функция. Целта на работата е да се представи функционалният спектър на местоименните клитики като частици. Поради наличието на омонимия при клитиките изследването е насочено към разрешаването на два ключови въпроса. Първият е свързан с разграничаване на морфологичния статус на клитиките при различните им употреби, т.е. дали и кога това са местоимения, или частици. Вторият въпрос се отнася до разграничаване и представяне на различните функции на клитиките като частици: словообразуваща, формообразуваща, емотивна, модална и усилваща.

Ключови думи: местоименни клитики; частици; функционална специфика; български език

PRONOMINAL CLITICS AS PARTICLES

GALINA PETROVA

PROF. DR. ASSEN ZLATAROV UNIVERSITY, BURGAS

galyapetro@abv.bg

In the course of the historical development of Bulgarian the short pronominal forms (clitics) have undergone various morphological transformations and have expanded their use. As a result, they may have a different morphological status: pronouns (personal or possessive) and particles with different functions. The objective of the paper is to present the functional spectrum of pronominal clitics functioning as particles. Due to the existing homonymy, the study aims at solving two key issues. The first one is related to distinguishing the morphological status of clitics in their different uses, i.e. whether they function as pronouns or as particles. The second refers to identifying and representing the different functions of clitics as particles: word-forming, form-forming, emotive, modal or intensifying.

Keywords: pronominal clitics; particles; functional specificity; Bulgarian language

Въведение

Наличието на местоименни клитики – възвратни и невъзвратни, е една от отличителните особености на съвременния български език. Обща за всички тях е характеристиката на акцентно несамостоятелни единици, а различията са свързани с нееднородния морфологичен и функционален статус, както и със съчетателния им потенциал. Причина за това, както е известно, са различните по вид морфологични трансформации в процеса на историческото развитие на българския език. При тези изменения изначалната функция на кратките форми като лични местоимения (рефлексивни и нерефлексивни) се е запазила, но е претърпяла значително разширение. Още в старобългарския период кратките форми за дателен падеж, по същество предикатни клитики, започват да изразяват притежателно отношение в рамките на именната група (Мирчев/Mirchev 1978: 189, 271–272; Гълъбов/Galabov 1986: 266–281). Друга част от клитиките в хода на еволюцията на българския език губят характера си на местоименни форми и придобиват морфологичен статус на частици, при това с различна функция. Този процес засяга предимно клитиките *се* и *си* и в много по-малка степен дателните форми *ми*, *ти*, *му*. Ето защо във фокуса на нашето внимание ще бъдат най-вече рефлексивните форманти.

Целта на работата е да се представи функционалният спектър на местоименните клитики като частици. Това е интересна, но трудна задача, тъй като при решаването ѝ се преплитат морфологични, синтактични, семантични и прагматични фактори. Единият от въпросите, който е ключов за изследването, е свързан с разграничаването на морфологичния статус на клитиките (местоимения или частици) при различните им употреби. Другият въпрос се отнася до диференциране на функционалната специфика на клитиките като частици. Тези въпроси не са нови за езиковедската българистика, но не са еднозначно решени и изчерпани като проблем.

Изложение

Разграничаването на морфологичния статус на клитиките при различните им употреби, т.е. дали и кога това са местоимения, или частици, е важно поради наличието на омонимия при тях. Като части на речта клитиките, от една страна, са възвратни местоимения (*се* и *си* са лични, а *си* е и притежателно местоимение) и от друга страна, са частици. Като местоимения рефлексивите *се* и *си* функционират като допълнения, а *си* в именна употреба е несъгласувано определение. Като частици те не заемат синтактична позиция в изречението, но се отличават с полифункционалност. Възможността на местоименните клитики да заемат синтактична позиция в изречението се основава на тяхната семантична характеристика като пълнозначни, автосемантични единици (Ницолова/Nitsolova 1986: 5; Ницолова/Nitsolova 2008: 44), които в семантичен план отнасят към някаква спомената или известна същина от действителността и осъществяват кореферентност (Петрова/Petrova 2006: 20–21). Частиците от своя страна

са синсемантични единици, които модифицират значението на цялото изказване или на отделна дума (Куцаров/Kutsarov 1997: 76; Ницолова/Nitso-lova 2008: 40, 44).

Като частици местоименните клитики имат различен съчетателен потенциал. Докато клитиката *се* е ограничена в рамките на приглаголната употреба¹, то при *си* тази сфера е по-широка – среща се не само в контакт-на позиция с различни по вид предикати, но може да се съчетава и с някои местоимения и наречия. Проблемна за диференциране на морфологичния статус на клитиките се явява най-вече приглаголната им употреба. Това от своя страна има връзка с характера на съчетанията от глагол и елемент *се* или *си*. Този въпрос е сложен, защото в нашата лингвистична литература са налице различия в начина на интерпретирането им, в критериите и подходите при описанието им, както и в терминологичното им обозначаване. Една от причините за това е фактът, че тези съчетания се разглеждат във връзка с категорията залог на глагола и представянето им зависи от схващанията на различните автори за обхвата и изразяването му в българския език (вж. обзора на тези дискуссионни въпроси в Петрова/Petrova 2008: 7–23). Друга причина за липсата на единомислие безспорно е техният нехомогенен характер.

Нехомогенност се наблюдава при изразяваните значения и отношения. Част от съчетанията се отличават с възвратно или взаимно значение, но изразяването му става по различен начин – синтактично или лексикално (1., 2.2. и 2.3.). При друга част чрез добавянето на *се* или *си* към глагол се образува нова дума (1.), но значението ѝ е нито възвратно, нито взаимно. При трета част чрез съчетанието от глагол и формант *се* се изразява страдателнозалогово отношение (2.1.), а при четвърта ефектът от добавянето на *си* са различни по вид смислови нюанси по отношение на някакво действие или състояние, но без промяна в лексикалното значение на съответния предикат (2.4.).

Нехомогенност е налице и по отношение на характера на съчетанията с възвратен елемент с оглед на отнасянето им към лексикалната система (т.е. към речника), към морфологичната система или към синтаксиса. Най-общо, за да се определят статусът и функциите на клитиките при различните им употреби, трябва да е ясно дали и кога тези съчетания са глаголни лексеми, форми на глагола, синтактични конструкции, или е налице свободно добавяне на клитика към предикати.² Ако това са глаголни лексеми, глаголни форми или съчетания със свободно добавен елемент, клитиките са частици. Ако това са синтактични конструкции, клитиките са местоимения.

С оглед на целта и задачите на изследването в работата се основаваме на структурно-семантичния подход за разграничаване на аргументната (като лични местоимения) от неаргументната употреба на клитиките (като притежателни местоимения и частици), което включва и интерпретация на

нееднозначни изречения извън контекст с различна роля на рефлексивите. Освен това поради наличието в езиковедската литература на различни виждания за характера на съчетанията с местоименна клитика – най-вече дали са лексикални единици, или не, в изследването се основаваме на семантичния анализ, и по-точно – на критерия за наличие (1.) или за липса на промяна в лексикалното значение (2.) при употреби с клитичен елемент. Семантичният анализ се прилага и при диференциране на функционалната специфика на клитиките като частици.

1. Наличие на промяна в лексикалното значение при употребата на местоименна клитика

Разликата в лексикалното значение на съчетанията от глагол + *се* или *си* спрямо вариантите без клитика означава, че е налице друга, самостоятелна лексикална единица, напр. *ядосвам – ядосвам се, радвам – радвам се, замислям – замислям се, успокоявам – успокоявам се, разширявам – разширявам се, отивам – отивам си, представям – представям си, лягам – лягам си* и др. Налице са *се-/си-*глаголи, където клитиката е част от глаголна лексема и функционира като **словообразуваща частица** (Тагамлицка/Tagamlitska 1971: 178; Норман/Norman: 1972: 88–91; Пенчев/Penchev 1972: 245, 254; Чолакова/Cholakova 1976: 94–103; Цанков/Tsankov 1979: 25–31; Граматика/Gramatika 1983: 238–240; Пенчев/Penchev 1995: 404–418; Коева/Коева 1998: 134–138; Коева/Коева 2004: 191–192; Penchev 2007: 609–631; Петрова/Petrova 2008: 74–79, 89–101, 112–118 и др.). Това е голямата група на т.нар. медиални (или средни) глаголи, характеризиращи се с различна семантика. Тук се отнасят и глаголите, които нямат неререфлексивни съответствия, т.е. т.нар. рефлексива и реципрока тантум, напр. *усмихвам се, гордея се, страхувам се, срамувам се, съмнявам се, самозапалвам се, самообвинявам се, съревновавам се, споразумявам се, дуелирам се, въобразявам си, самовнушавам си, взаимодействаме си* и др.

2. Липса на промяна в лексикалното значение при употребата на местоименна клитика

Липсата на разлика в лексикалното значение между вариантите със или без клитика има няколко измерения. Те се наблюдават при изразяването на страдателнозологово отношение (2.1.), при изразяването по синтактичен път на възвратност (2.2.) или взаимност (2.3.), както и при случаите на свободно добавяне на клитичен елемент като модификатор (най-вече *си* и в редки случаи неререфлексив), чрез което се нюансира, уточнява или усилва смисълът на цялото изказване (2.4.).

2.1. Изразяване на страдателнозологово отношение

Ако се сравнят изреченията *Родителите търсят децата* и *Децата се търсят от родителите*, се вижда, че те обозначават една и съща ситуация, но от различна гледна точка. Във второто изречение вършителят не е

във фокуса на вниманието и е освободил подложната позиция. Сигнал за това „понижаване“ на деятеля (Пенчев/Penchev 1998:410) е не само промяната в синтактичната му позиция, но и употребата на клистиката *се*. Между *търсят* и *търсят се* има разлика в значението, но тя не е лексикална, а граматична (диатезна). Промяната е само във формата на глагола – от активна в пасивна (вж. Норман/Norman 1972: 50–51). Налице е следователно *се*-форма на глагола, при което *се* е **частица с формообразуваща функция** (Норман/Norman 1968: 38; Пенчев/Penchev 1972: 245; Граматика/ Gramatika 1983: 500; Коева/Koeva 1998: 133–145; Коева/Koeva 2004: 208–214; Ницолова/Nitsolova 2008: 237; Петрова/Petrova 2008: 102–112 и др.). Аналогична е ролята на *се* и в рефлексивно-дативни конструкции с оптативно значение от типа на *иска ми се да танцувам* и *танцува ми се*. Тук обаче става въпрос за оптативна диатеза, т.е. за „понижаване“ на експериментния аргумент (изпитващ желание) от подложна в непрякообектна позиция – *аз искам да танцувам* → *иска ми се да танцувам* → *танцува ми се* (по въпроса за оптативните конструкции вж. Dimitrova-Vulchanova, Hellan 1991: 23–26; Коева/Koeva 1998: 141–142; Коева/Koeva 2004: 200–206; Петрова/Petrova 2008: 102–112; Петрова/Petrova 2021: 359–369; Иванова/Ivanova 2021: 141–150).

Разграничението между *се*-форми и *се*-глаголи е необходимо при случаите на нееднозначност в изречения извън контекст. Такава двусмисленост се открива например в израза *Болният не трябва да се безпокои*. Възможна е пасивна интерпретация – *Болният не трябва да се безпокои от никого*, при което е налице *се*-форма на каузативния глагол *безпокоя* със значение ‘нарушавам покой, спокойствието на някого, причинявам някому безпокойствие, вълнение, тревога’ (БТР/ВТР 2008), а *се* е формообразуваща частица. Възможно е и непасивно разбиране – *Болният не трябва да изпитва безпокойство*, при което е налице медиалният *се*-глагол *безпокоя се* със значение ‘изпитвам безпокойство, вълнение, тревога’ (БТР/ВТР 2008), а клистиката е частица със словообразуваща функция.

2.2. Изразяване на възвратност по синтактичен път (клитиките *се* и *си* в аргументна позиция)

Липсата на разлика в лексикалното значение на глагола при вариант с рефлексивна клитика се наблюдава и при случаи като *питам* и *питам се*, *мразя* и *мразя се*, *гледам* и *гледам се*, *бръсна* и *бръсна се*, *купувам* и *купувам си*, *повтарям* и *повтарям си*, *обещавам* и *обещавам си* и др. Тук появата на клистиката е обусловена от лексикалните изисквания на глагола за поясняващи го елементи, известни в синтактичната теория като аргументи на предиката, т.е. *питам* (някой, **някого**), *купувам* (някой, нещо, **на/за някого**). При такъв тип употреби рефлексивите *се* и *си* заемат аргументни позиции в значенската структура на глагола, което обуславя статуса им на възвратни лични местоимения в позиция на допълнение, също както и не възвратните лични местоимения – *питам го*, *купувам му* (Пенчев/Penchev

1972: 249, 251; Dimitrova-Vulchanova, Hellan 1991: 18–19; Пенчев/Penchev 1995: 404–405; Коева/Koeva 1998: 133–145; Коева/Koeva 2004: 192–193; Пашов/Pashov 2005: 128; Penchev 2007: 613–617; Петрова/Petrova 2008: 16–21, 48–74; Иванова, Петрова/ Ivanova, Petrova 2017: 77–81, 91). Това следователно са *се-/си*-конструкции, т.е. синтактични съчетания, където клитиките *се* и *си* сигнализират референциална идентичност на обекта със субекта на действието (т.е. *се* = *себе си* и *си* = *на/за себе си*). Налице е рефлексивна семантика, но изразена по синтактичен начин.

Рефлексивна семантика обаче е налице например и при *самозапалвам се*, но тук тя е имплицирана в значението на глагола – ‘запалвам самия себе си’ (БТР/ВТР 2008), и се изразява лексикално. При тези и подобни случаи (*самолекувам се*, *самоубивам се*, *самообвинявам се*, *самоуважавам се*, *самовнушавам си* и др.) *се* и *си* са частици със словообразуваща функция (1.).

И тук разграничаването на *се*-конструкции и *се*-глаголи е важно при случаите на нееднозначност (Петрова/Petrova 2008: 74–79). Така например извън контекст изречението *Той се е отровил* е двусмислено. Възможно е някой сам преднамерено да е отровил себе си, при което *се* е възвратно лично местоимение (= *себе си*) и заема аргументна позиция в изречение с глагола *отравям* (някой, **някого**). Възможно е обаче да липсва преднамереност на действието и някой да е поел отровна храна. Налице е медиалният глагол *отравям се* (някой) със значение ‘разболявам се или умирам от недобра, отровна храна’ (БТР/ВТР 2008), където *се* е частица със словообразуваща функция. Възможна е омонимия между *се*-конструкции, *се*-форми и *се*-глаголи. Така например изречението *Той се лекува* би могло да означава, че някой лекува сам себе си, че се лекува от някого или че е започнал лечение при някого (Пенчев/Penchev 1995: 406–407).

2.3. Изразяване на взаимност по синтактичен път (клитикте *се* и *си* в аргументна позиция)

Като аргументни клитики *се* и *си* функционират и при още една употреба, свързана с изразяването на взаимност, напр. *Казват, че са приятели, но не се обичат и си завиждат*. Налице са паралелно извършващи се, съвместни действия между двама участници – А не обича В и В не обича А, А завижда на В и В завижда на А. В случая клитиките сигнализират, че обектът на дадено действие е едновременно субект на същото действие спрямо другия участник. Наличието на симетрично субектно-обектно отношение налага извода, че клитиките *се* и *си* запазват статуса си на автосемантични единици (Чолакова/Cholakova 1986: 12–13) и че реципрочната семантика се изразява по синтактичен начин чрез *се-/си*-конструкции (по въпроса вж. Коева/Koeva 1995: 160–163; Коева/Koeva 1998: 140–141; Пенчев/Penchev 1996: 30–35; Коева/Koeva 2004: 195–198; Penchev 2007: 615–619; Петрова/Petrova 2008: 79–89). За тези и подобни употреби (*мразят се*, *познават се*, *поздравяват се*, *помагат си*, *прощават си*, *разказват си* и др.) важи ограничението за множествено число на глагола с оглед двустранната насоченост на действието.

Реципрочна семантика е налице и при *споглеждаме се*. Тя обаче е имплицирана в значението на глагола – ‘поглеждаме се един друг, та мълком си даваме знак’ (БТР/ВТР 2008), което означава, че се изразява лексикално. При тези и подобни случаи (*спобутваме се, споразумяваме се, дуелираме се, взаимодействаме си* и др.) клитиките *се* и *си* са частици със словообразуваща функция (вж. Коева/Коева 1995: 160–163; Пенчев/Penchev 1996: 30–35; Петрова/Petrova 2008: 89–101).

Тук също са възможни случаи на нееднозначност с различна роля на рефлексива. Така например изречението *Жените трябва да се защитават в случаите на агресия* може да означава, че те трябва да бъдат защитавани от някого (общество, полиция и т.н.), при което *се* е частица с формообразуваща функция. Изречението може обаче да означава, че те трябва да защитават сами себе си или че трябва да се защитават една друга, при което са налице *се*-конструкции. Двусмисленост е налице и в изречението *Графът и графинята си разказват историите*. Те може да ги разказват един на друг, при което клитиката *си* е в аргументна позиция, като играе и ролята на външен посесор (по въпроса вж. Петрова, Иванова/Petrova, Ivanova 2017: 122). Възможно е обаче и друго разбиране – те разказват на неизразен, но ясен от контекста слушател (или слушатели) своите истории, при което *си* е възвратно притежателно местоимение, което се е придвижило в приглаголна позиция от изходната си позиция в дефинитната именна фраза [*историите си*] след операцията „повдигане на посесора“ (“Possessor Raising“) (за механизма на това движение вж. Петрова, Иванова/Petrova, Ivanova 2017: 121–123).

2.4. Свободно добавяне на клитичен елемент като модификатор

Липсата на промяна в лексикалното значение е налице и при свободното добавяне на местоименна клитика (рефлексивна и по-рядко нереклексивна) към глаголи или други части на речта (местоимения и наречия). При тези употреби клитичният елемент е частица, но с различни функции – модална (2.4.1.), емотивна (2.4.2.) и усилваща (2.4.3.).

2.4.1. Клитиката *си* с модална функция

Тази подгрупа обхваща свободното добавяне на *си* към различни предикати. Тук също е възможна нееднозначност извън контекст. Като пример ще използваме изречението *Той така си говори*. То може да отнася към ситуация, при която някой говори сам на себе си. Това означава, че е налице кореферентност между адресант и адресат, при което клитиката *си* (= *на себе си*) е в аргументна позиция на глагола *говоря* (някой, нещо, **на някого**) и функционира като непряко допълнение. Възможно е обаче и друго разбиране – да говориш по някакъв начин с хората (например обиден), е присъщо за някого. Отнасянето към субекта на действието, но не и референциалната идентичност с него показва, че ролята на клитиката е да уточни нечий специфичен маниер на общуване. *Си* следователно е части-

ца, която функционира като модификатор на значението на цялата фраза. Тази специфична функция може да се определи като „модална“. Това означение се среща в работите на Б.Ю. Норман, К. Цанков, Г. Петрова, Е. Иванова (Норман/Norman 1972: 43–44, 108; Цанков/Tsankov 1986: 137–138, 141; Петрова/Petrova 2008: 118–140; Иванова, Петрова/Ivanova, Petrova 2017: 94–95).

Съчетателните възможности на модалното *си* с различни предикати са неограничени, а привнасяните нюанси са различни, често контекстно обусловени, наслагващи се и трудни за разграничаване. Тези употреби са характерни предимно за разговорния стил, за неофициалното общуване. Към това трябва да се добави и специфичното им функциониране през последните години в социалните мрежи (форуми, блогове и т.н.), които се явяват естествена среда за реализацията на т.нар. „писмена разговорна реч“. Ето защо те са трудни за обхващане с оглед извеждането на по-обобщена функционална характеристика. Всичко това обуславя сложността на въпроса за семантичния потенциал на *си* като модална частица.

Този въпрос не е нов за българската лингвистика, но не може да се каже, че е изчерпателно решен. За първи път тази своеобразна употреба е забелязана от Ал. Теодоров-Балан. Той нарича тези съчетания „усебни“, тъй като „в тях вършенето е ограничено за угода на вършителя“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1959: 55). В последващи езиковедски изследвания се забелязват и други семантични нюанси: обичайност, непромененост на мястото при глаголи за престой и дълготрайност, продължителност на пребиваването при глаголи за състояние (Тагамлицка/Tagamlitska 1971: 185–186); осъществяване на действието без оглед на каквито и да е обстоятелства (Норман/Norman 1971: 185); без оглед на обкръжаващите (Станков/Stankov 1982: 500); по прищявка на субекта (Ницолова/Nitsolova 1986: 68); изразяване на интимност, приятност, задоволство (Чолакова/Cholakova 1986: 10); присъщност, субективна обусловеност и мотивираност, както и елиминиране на субективност с цел постигане на обективност, неоспоримост, категоричност на мнение, твърдение (Петрова/Petrova 2008: 118–140; Петрова/Petrova 2012) и др.

Този кратък преглед очертава широкия спектър от значения, привнасяни от модалното *си* при съчетаването му с различни предикати, при това не само глаголни, но и именни. Семантичната характеристика на употребите с модално *си* може да бъде представена в синтезиран вид чрез следните разновидности:

- **Продължителност, непромененост**

Трябва да се отбележи предварително, че в някои случаи като вторичен ефект чрез значението за непромененост се пресичат нечий очаквания или предположения за евентуална промяна в действието или състоянието на субекта (1в – 1д):

(1а) *Стои си там и чака* (т.е. продължава да чака).

(1б) *Още ли ти е студено?* – *Ами студено си ми е* (т.е. продължава да ми бъде студено).

(1в) *Те си живеят на вилата* (т.е. продължават да живеят там или няма промяна в местоживеенето им, ако се опровергават противоположни очаквания).

(1г) *Иванов стана ли професор?* – *Не, доцент си е* (т.е. продължава да бъде доцент, няма промяна в длъжностния му статус противно на очакванията).

(1д) *Чух, че тя била болна.* – *Не, добре си е* (т.е. здрава е, изобщо не е била болна противно на слуховете).

• **Обичайност**

(2а) *Какво прави баба ти?* – *Седи си пред телевизора и гледа сериали* (т.е. това е обичайното за нея занимание).

(2б) *По това време си е вкъщи* (т.е. както обикновено), *но сега се наложи да излезе.*

• **Субективна обусловеност и мотивираност**

Това добавъчно значение има различни измерения. Едно от тях е свързано с уточнението за **присъщност**, т.е. че нещо е отличително, присъщо за субекта, напр.:

(3а) *Тя си е мълчалива* (т.е. такава е по характер, това е присъща за нея черта на характера).

(3б) *Чушките си налютяват* (т.е. това е присъщо за тях вкусово качество, такъв е сортът им).

(3в) *Виж как се е облякла!* – *Тя така си се облича* (т.е. това е присъщ за нея начин на обличане).

Специфична обусловеност е налице и при употреби на *си*, внасящи уточнението за **лична угода** и **задоволство** от страна на субекта на действието или състоянието, напр.:

(4а) *Седим на терасата, хапваме си рибка и си пием биричка.*

(4б) *Лежиш си на дивана, гледаш си мачове и нищо друго не те интересува.*

Към тази подгрупа се отнасят и употреби на модалното *си*, имащи за цел изтъкване на **лични причини, основания, мотиви**, свързани със субекта на съответното действие или състояние, напр.:

(5а) *Главния счетоводител ли чакате?* – *А не, ние си чакаме* (т.е. чакането няма връзка с обичайното за това място основание, а е обусловено от някаква лична причина или мотив).

(5б) *Защо се смееш?* – *Ами смешно си ми е* (т.е. основанията са лични, субективно обусловени).

(5в) *Съжалявам, че с Волен Сидеров се случи така, но за това той си е виновен* (в. „24 часа“, 20.06.2012) (т.е. вината за случилото се е изцяло негова, лична, което категорично изключва търсенето на външна причина).

• Елиминиране на субективност

И при тази разновидност са налице различни аспекти. Един от тях е свързан с **елиминиране на субективна обусловеност**, напр.:

(6) *Само на мене ли ми е студено? – А не, студено си е* (т.е. усещането за студ е валидно за всички присъстващи и в този смисъл не е субективно обусловено или провокирано от лично неразположение).

При други употреби добавянето на *си* има за цел **елиминирането на всякакъв субективизъм при даването на оценка или мнение за нещо** – факт, събитие, положение на нещата, които по този начин се представят като безспорни и категорични, напр.:

(7а) *Пловдивски адвокат: Това си е гавра с правосъдието откъдето и да го погледнеш* (glasnews.bg) (т.е. очевидно е, безспорно е).

(7б) *Гадно си е, но понякога се налага да прегръщаш омразни хора* (vicove.biz) (т.е. няма съмнение, безспорно е, всеки би се съгласил с това).

(7в) *Хубаво си е на морето... Лято, вълни, плаж* (instagram.com) (т.е. няма спор, за всеки е така).

Тук се отнася и една специфична употреба на модалното *си* в ответни реплики. Става въпрос за коментари в социалните мрежи, при които се споделя личен опит, лично преживяване или се търси мнение по актуален за общуващите в групата въпрос. В този контекст добавянето на *си* в ответни реплики е мотивирано от намерението да се изрази съгласие с чуждото мнение, да се изтъкне неговата обективност, напр.:

(8а) *Трудно е да се разбере с хора, които едно говорят, друго мислят, а трето правят. – Трудно си е* (zh-cu.facebook.com) (т.е. наистина е трудно, безспорно е, трудно е за когото и да е).

(8б) *И аз си направих застраховка „Отмяна на пътуването“. Ние сме на 28 август. Рисковано си е* (bg.-mamma.com) (т.е. наистина, безспорно е така).

За модалното *си* е характерна и още една употреба във фразеологизирани конструкции (фразеосхеми) (вж. Лазарева, Иванова/Lazareva, Ivanova 2019: 576–584). Чрез този модел се реализират значенията за непромененост (*Вълкът си е вълк* [т.е. *Вълкът си остава вълк*] – дори и да смени козината си, нравът му не се променя), за присъщност (*Детето си е дете*), за неоспоримост (*Истината си е истина*), за изтъкване на специфично отличителното (*Париж си е Париж*) и др.

Привнесените два контрастиращи нюанса – изтъкване на субективна обусловеност и елиминиране на субективност, както и останалите добавъчни значения за продължителност/непромененост и обичайност се обе-

диняват от отличителната за тях отнесеност към субекта на съответното действие или състояние (референтен или генеричен). Това от своя страна показва, че генетичната връзка с изначалната функция на *си* не е напълно изгубена и има своите нови проекции при функционирането на *си* като модална частица.

2.4.2. Клитики с емотивна функция

Липсата на промяна в лексикалното значение на предиката е налице и при употреби със свободно добавяне на нереклексивна местоименна клитика като модификатор. За целта ще направим съпоставка между употреби с възвратен и невъзвратен местоименен елемент. Така например в изречението *Твоята Ани си е умница* ролята на модалното *си* е да представи констатацията за това качество на субекта (*Твоята Ани е умница*) като безспорна, всепризната, т.е. като лишена от субективизъм. Употребено с нереклексив обаче – *Твоята Ани ми е умница*, изречението придобива друг, при това експресивен нюанс, свързан с изразяването на емоционална ангажираност, на положително (в случая) емоционално отношение от страна на говорещия към този факт. Това добавъчно значение в езиковедската литература се свързва с функцията на т.нар. *dativus ethicus* (или „етичен датив“). Ролята на клистиката *ми* е да представи емоционалната въвлеченост или засегнатост на говорещия по отношение на ситуация, в която той не участва, но която провокира реакцията му.

Етичният датив се среща при възклицания с различна експресивна оцененост – положителна (одобрение, възхищение, умиление) (9) или отрицателна (неодобрение, раздражение, укор, ирония, насмешка) (10), напр.

(9) *Майстор ми е той!* (и това ме радва, изпълва ме с възхищение, умиление).

(10а) *Другите деца учат, а тя по дискотеки ще ми ходи!* (и това ме дразни, ядосва).

(10б) *С преподавателите на „ти“ ще ми говори!* (и това ме дразни, ядосва).

(10в) *Нашето съседче артист ще ми става!* (в зависимост от контекста емоционалното отношение може да бъде отрицателно (ирония, насмешка) или положително (одобрение, симпатия)).

Представените примери ясно открояват функционалното различие на рефлексивната и нереклексивната клитика като модификатори, което обосновава и терминологичното разграничаване на двете употреби. Това уточнение е мотивирано от факта, че в лингвистичните изследвания липсва единство относно обхвата на етичният датив. Предложените примери обаче ясно открояват като неприемливо смесването на двете функции – модална и емотивна.

Въпросът за обхвата на етичният датив има и още едно измерение, свързано с нереклексивните клитики, които го изразяват. В становищата на

авторите, засегнали този проблем, се очертават и сходства, и различия (вж. Маслов/Maslov 1982: 333; Граматика/Gramatika 1983: 483; Ницолова/Nitsolova 1986: 57; Ницолова/Nitsolova 2008: 477; Иванова/Ivanova 2015: 31–37; Петрова/Petrova 2015: 24–28 и др.). Общо за всички е включването на клитиките *ми* и *ти*. Някои автори отнасят към етичния датив удвоеното *ми ти*, а някои и клитиката *му*. Това от своя страна налага и специалното им проследяване.

Докато *ми* отнася към емоционалното отношение на говорещия към ситуация, в която той не участва, то чрез добавянето на *ти* се маркира приобщаване на събеседника, т.е. връзка с другия участник в комуникативния акт. При тези употреби емоционалната реакция на говорещия е свързана с опровергаване предположенията или очакванията на събеседника (11), а в някои случаи се включват очакванията и на самия говорещ (12), напр.:

(11а) *Какъв ти приятел! Той ми завижда* (т.е. не ми е приятел, имаш грешна представа).

(11б) *Къде ти пари за голяма сватба!* (т.е. сватбата беше малка, не е това, което си очаквал или предполагал).

(12) *Кой ти е очаквал такава реакция от него!* (т.е. никой не е очаквал – нито ти, нито аз).

В българския език е налице удвоен *dativus ethicus* – *ми ти*. Той се среща обаче в ограничени синтактични условия – след показателни и въпросителни местоимения. Контекстът на употреба отново включва говорещ и събеседник, като тук говорещият споделя свои впечатления, оцветени с емоционално отношение. Внасяните нюанси са с положителна или отрицателна стойност (удивление, възмущение), при това с висока степен на интензивност, напр.:

(13а) *И като извади онези ми ти алтъни... Да се замаяш!*

(13б) *Какъв ми ти ужас – страшна катастрофа!*

(13в) *Онези ми ти мискини изпотъпкаха цветята!*

Може да се направи обобщението, че клитиките *ми*, *ти* и удвоеното *ми ти* маркират участниците в комуникативния акт. Ролята им е да изразят емоционалната ангажираност, емоционалното отношение на говорещия към дадена ситуация или емоционалната му реакция на несъгласие със събеседника.

Употребата на клитиката *му* е по-особена, при това ограничена, защото се среща в съчетание с малък брой глаголи, напр.:

(14а) *Ех че гуляй му дръгнахме!*, но и *Голям гуляй му дръгнаха*.

(14б) *Отидох в бара и му пийнах едно уиски*, но и *Отишъл в бара и му пийнал едно уиски*.

Безспорно е, че клитиката *му* също придава фамилиарно-разговорен характер на изказването, както и емоционална оцветеност. Различното

обаче е, че тя отнася към вършителя (субекта) на действието, който в някои случаи може и да съвпада с говорещия. Това означава, че за разлика от етичния датив клитиката *му* не маркира задължително участник в комуникативния акт. Освен това невинаги е налице възклицание (14б), а от друга страна, е налице възможност за употреба в косвена реч, каквато при етичния датив е изключена (14). Тези различия дават основание за извода, че клитиката *му* като частица не влиза в обхвата на етичния датив (вж. Иванова/Ivanova 2015: 31–37). Ролята ѝ по-скоро може да се окачества като емоционално-усилваща.

2.4.3. Клитики с усилваща функция

Усилващата функция се свързва основно с клитиката *си*. Различават се две разновидности:

• *Си* като интензификатор на неопределеността

При съчетаване с неопределителни местоимения (16) и наречия (17) *си* е в ролята на интензификатор на неопределеността (Андрейчин/Andreychin 1978: 299; Ницолова/Nitsolova 1986: 172; Перова/Petrova 2008: 130–131; Иванова, Петрова/Ivanova, Petrova 2017: 93–94), напр.:

(16) *Някой си отишъл на Малдивите и ти му завиждаш.*

(17) *Някак си е успял да се измъкне незабелязано.*

В редица граматика тази функция се приема за словообразуваща (Грамматика/Gramatika 1983: 480; Куцаров/Kutsarov 2007: 99). Фактът обаче, че при употреби без *си* значението за неопределеност не се променя (*Някой е отишъл на Малдивите и ти му завиждаш, Някак е успял да се измъкне незабелязано*), показва, че клитиката има друга роля – да усилва това значение, а в някои случаи да привнесе и емоционален оттенък на пренебрежение, т.е. да бъде със смесена функция – емоционално-усилваща.

• *Си* като интензификатор на посесивността

В съчетание с пълните форми на възвратните и невъзвратните притежателни местоимения клитиката *си* функционира като интензификатор на посесивността (вж. Петрова, Иванова/Petrova, Ivanova 2019: 165–180). Тук трябва да се отбележи, че употребата на *си* при пълните форми на възвратното притежателно местоимение, определена от К. Мирчев като „засилваща“, „емфатична“, се забелязва още в старобългарските паметници (Мирчев/Mirchev 1978: 190–191).

Тези употреби се отличават с разговорна маркираност и книжовна некодифицираност. Обикновено не се включват във формалната парадигма на притежателните местоимения, но намират място при описанието на местоименните клитики като елемент от неформалното общуване (Ницолова/Nitsolova 1986: 97; Ницолова/Nitsolova 2008: 171–172; Пашов/Pashov 2005: 108).

Въпросът за морфологичния статус на *си* в приместоименна употреба не е намерил еднозначно решение в езиковедската ни литература – клити-

ката *си* се определя или като възвратно местоимение, или като частица. Ако приемем, че в тези съчетания *си* е възвратно местоимение, то това влиза в противоречие с ограничението за съвместна употреба на пълната и кратката форма на притежателните местоимения (*моята ми кола) (Ницолова/Nitsolova 1986: 91; Пенчев/Penchev 1998: 43), както и с възможността за замяна на *си* с пълната форма (*моята си кола* → *своята моя кола). Освен това кратката притежателна форма се явява в именна група, маркирана с признак ‘определеност’ (Пенчев/Penchev 1972: 247), а тези употреби се срещат както при членувани, така и при нечленувани форми на притежателните местоимения (*своя си, свой си, моя си, мой си* и т.н.). Всъщност появата на клитиката *си* е възможна, защото морфологичният ѝ статус е различен от този на пълната местоименна форма, т.е. тук *си* функционира като частица.

Изразяваните смислови нюанси са различни, но при всички употреби *си* привнася значението ‘собствен, личен’, чрез което се подчертава, изтъква посесивността. Освен основния усилващ ефект често срещан е и още един, свързан с имплицитно контрастиране спрямо другото, различното, общоприетото.

Тази функционална специфика се проявява при съчетаването на *си* както с възвратни, така и с невъзвратни притежателни местоимения. При употреби с възвратни притежателни местоимения – *своя си, свой си*, значението е ‘своя/свой собствен/личен’ (18)³:

(18а) *Аз следвам **своите си** правила* (т.е. **своите собствени** правила, а не общоприетите или наложените от другите).

(18б) *Всеки от наследниците има **свое си** виждане по въпроса какво да се прави с къщата* (т.е. **свое лично** виждане, различно от това на другите).

При съчетаване с невъзвратно местоимение в първо и второ лице възможностите са две – *мой/моя си* със значение ‘мой/моя собствен/личен’ (19) или със значение ‘свой/своя собствен/личен’ (20) съгласно допустимата по подразбиране употреба на обикновено притежателно местоимение за изразяване на рефлексивност (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 28):

(19а) *Ситуацията породи у мене **мои си** надежди* (т.е. **мои лични**, субективно обусловени надежди, различни от тези на другите).

(19б) ***Твоя си** работа* (т.е. това е **твоя лична** работа; прави каквото искаш според личната си преценка и разбиране, след като не приемаш чуждо мнение).

(20а) *От друга страна, всеки ден съм потопена в някакво **мое си** балканско пространство с неповторимо усещане за минало и съхранени комшийски табиети...* (т.е. **свое собствено**, субективно познато, а не чуждо пространство)

(20б) *Аз имам **мои си** мечти* (т.е. **свои собствени**, съкровени мечти, които не искам и няма да споделя с други хора).

И при употребите с невъзвратно притежателно местоимение в трето лице възможностите са две. При първата съчетанието *негов/неговия си* е със значение ‘негов/неговия собствен/личен’ (21). При втората *негов/неговия си* е със значение ‘свой/своя собствен/личен’, като тук частицата *си* осигурява рефлексивното разбиране, т.е. тя служи и за уточняване референцията на пълната форма (22):

(21) *Бунтът му е тих, негов си* (т.е. **негов личен**, субективно обусловен и субективно изразен).

(22) *Блед месец лукаво се усмихна на небето и пришепна на немирните звездици нещо там на неговия си език* (Елин Пелин) (т.е. на **своя собствен**, специфичен, неразбираем за нас език).

Разгледаните примери са илюстрация за особената функция на клитиката *си* в приместоименна употреба – да бъде не само интензификатор на посесивността, но и да привнеса уточняващи, разширяващи смисъла семантични нюанси, насочващи към специфичното, различното, отличителното за даден обект.

Много рядко, и то само в социалните мрежи при неформалното общуване, може да се срещнат на пръв поглед странни употреби на двоен рефлексив, представляващи комбинация от *си* с усилваща функция и *си* с модална функция, напр.:

(23) *Това си си е чиста подигравка с природата, чудя се кой болен мозък може да селектира такива уродливи рибки.*

Тук първото *си* се явява интензификатор на значението, привнесено от второто *си*, което е с модална функция – *Това си е чиста подигравка ...* (т.е. очевидно е, безспорно е) и *Това си си е чиста подигравка ...* (т.е. твърде очевидно е).

Заклучение

В настоящото изследване беше направен опит да се диференцира морфологичният статус на местоименните клитики при различните им употреби, както и да се представи целият им функционален спектър като частици. В резултат на разнообразните и сложни процеси на историческото развитие на българския език кратките форми на личните и притежателните местоимения претърпяват морфологична трансформация, свързана с тяхната десемантизация и деграматикализация и превръщането им в синсемантични единици, т.е. в частици. Запазвайки в една или друга степен генетичната си връзка със същинските местоимения, като частици клитиките проявяват нови и различни функционални измерения: морфологичен модификатор (*се* с формообразуваща функция), лексикален модификатор (*се* и *си* със словообразуваща функция), модален модификатор (*си* с модална функция), емотивен модификатор (*ми*, *ти*, *ми ти* с функцията на т.нар. *dativus ethicus*) и интензифициращ модификатор (*си* с усилваща функция, както и *му* с емоционално-усилваща функция).

Надяваме се, че настоящата работа има своя принос за осветяване на специфичното функциониране на местоименните клитики като частици не само с оглед на българския език, но и с оглед на съпоставителни изследвания с други езици, притежаващи клитична система. Смятаме, че работата би била полезна и за преводаческата практика при установяване на смисловите съответствия на употребите с местоименни частици.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Клитиките *се* и *си* се срещат и в нелични глаголни форми (напр. *радващ се, взаимодействащи си*), както и при субстантивации (напр. *трудош се, случилото се*), което е обусловено от наличието им в изходния медиален глагол (*радвам се, взаимодействам си, трудя се, случва се*). Тези употреби са нерелевантни за настоящото изследване, тъй като не представляват проблем за диференцирането на морфологичния статус на клитиката – в случая на словообразуваща частица (вж. 1.).

² Обозначението „свободно добавяне“ се използва с цел разграничаване от продължителната употреба на клитичен елемент като лично местоимение съобразно с аргументните (валентните) изисквания на съответния предикат, както и с цел разграничаване от факултативната употреба на клитика при случаи като *мръква (се), съмва (се)* и др.

³ Примери 18–23 са извлечени от Българския национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Наука и изкуство.
- БТР 2008: Български тълковен речник. София, Наука и изкуство.
- Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Гълъбов 1986: *Гълъбов, И.* Към въпроса за българските енклитики. – В: Гълъбов, И. *Избрани трудове по езикознание*. София, Наука и изкуство, с. 266–281.
- Иванова 2015: *Иванова, Е. Ю.* О претендентах на роль *dativus ethicus* в българском языке. – В: *XX Державинские чтения. Современные проблемы болгаристики и славистики*. Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, с. 31–37.
- Иванова 2021: *Иванова, Е.* „Желателни“ конструкции в българския език и руските им съответствия. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. II том. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“, с. 141–150.
- Иванова, Петрова 2017: *Иванова, Е. Ю., Г. Петрова.* Болгарские возвратные клитики *се* и *си*: омонимия, полисемия, синтаксис. – *Вопросы языкознания*, № 1, с. 74–104.
- Коева 1995: *Коева, Св.* Семантична и синтактична интерпретация на реципрочните изречения. – *Български език*, № 1–2, с. 160–163.

- Коева 1998: *Коева, Св.* Reflexive, passive, optative, reciprocal and impersonal verbs in Bulgarian. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет*, том 36, кн. 1 – Филологии. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 133–145.
- Коева 2004: *Коева, Св.* Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език. – В: *Българско езикознание. Т. 4. Когнитивна граматика на българския език – описание и формализация*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 182–231.
- Куцаров 1997: *Куцаров, И.* Лекции по българска морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Куцаров 2007: *Куцаров, И.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Лазарева, Иванова 2019: *Лазарева, В. А., Е. Ю. Иванова.* Тавтологии X corula X в болгарском языке в свете корпусных данных: лексика, граматика, вариативность. – *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Язык и литература*, 16 (4), с. 576 – 598.
- Маслов 1982: *Маслов, Ю. С.* Граматика на българския език. София, Наука и изкуство.
- Мирчев 1978: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. София, Наука и изкуство.
- Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. София, Наука и изкуство.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Норман 1968: *Норман, Б. Ю.* Теоретически основи на категорията залог в съвременния български и други славянски езици. – *Български език*, № 1, с. 33–46.
- Норман 1971: *Норман, Б. Ю.* Функции елемента *си* в глагольных конструкциях болгарского языка. – В: *Лінгвістычныя даследаванні*. Мінск, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт імя В. І. Леніна, с. 179–193.
- Норман 1972: *Норман, Б. Ю.* Переходность, залог, возвратность (на материале болгарского и других славянских языков). Минск, Издательство БГУ.
- ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета.
- Пашов 2005: *Пашов, П.* Българска граматика. София, Хермес.
- Пенчев 1972: *Пенчев, Й.* Рефлексивните, медиалните и пасивните изречения в българския език. – *Известия на Института за български език*, кн. 21, с. 245–277.
- Пенчев 1995: *Пенчев, Й.* Функция на формантите *се* и *си* в съвременния български език. – *Български език*, № 5–6, с. 404–418.
- Пенчев 1996: *Пенчев, Й.* Реципрочни конструкции в съвременния български език. – *Списание на Българската академия на науките*, № 4, с. 30–35.
- Пенчев 1998: *Пенчев, Й.* Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, Неделник.
- Петрова 2006: *Петрова, Г.* Семантични роли на кратките дателни местоимения. Бургас, Димант.

- Петрова 2008: *Петрова, Г.* Функции на клитиките *се* и *си* в съвременния български език. Бургас, Димант.
- Петрова 2012: *Петрова, Г.* За употребата на *си* като частица с модална функция. – В: *Езикът и културата в съвременния свят*. Велико Търново, Фабер, с. 361–367.
- Петрова 2015: *Петрова, Г.* Експресивно-емоционални местоименни клитики в българския език – В: *Научни трудове на Русенския университет*, том 54, серия 6.3, с. 24–28.
- Петрова 2021: *Петрова, Г.* Рефлексивно-дативни конструкции с оптативно значение в българския език. – *Български език и литература*, № 4, с. 359–369.
- Петрова, Иванова 2017: *Петрова, Г., Е. Ю. Иванова.* Клъстеризация на местоименните клитики в българския език: възможности и ограничения. – В: *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10–11 ноември, Паисиеви четения 2016, Пловдив)*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 116–130.
- Петрова, Иванова 2019: *Петрова, Г., Е. Ю. Иванова.* Местоименные комплексы с посесивным значением в болгарском языке и их русские соответствия. – *Jezikoslovni zapiski*, 25, с. 165–180.
- Станков 1982: *Станков, В.* За дателните местоименни клитики в българския език. – *Български език*, № 6, с. 494–502.
- Тагамлищка 1971: *Тагамлищка, Г.* Частицата *си* в съвременния български език. – *Известия на Института за български език*, кн. 19, с. 177–187.
- Теодоров-Балан 1959: *Теодоров-Балан, Ал.* Възвратни глаголи и усебни. – *Български език*, № 1, с. 55–58.
- Цанков 1979: *Цанков, К.* Към семантиката на една група възвратно-средни глаголи. – *Език и литература*, № 3, 25–31.
- Цанков 1986: *Цанков, К.* Към словообразователната и семантичната характеристика на глаголите с елемент *си*. – В: *Въпроси на българската лексикология и лексикография*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 134–141.
- Чолакова 1976: *Чолакова, Кр.* Към въпроса за залога в българския език. – В: *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, Наука и изкуство, с. 94–103.
- Чолакова 1986: *Чолакова, Кр.* Глаголни лексеми с двучленна формална структура (глагол + *си*) и лексикографски проблеми. – В: *Въпроси на съвременната българска лексикология*. София: Издателство на Българската академия на науките, с. 7–22.
- Dimitrova-Vulchanova, Hellan 1991: *Dimitrova-Vulchanova, M., L. Hellan.* Clitics and the Completedness Parameter. – *Nordic Journal of Linguistics*, 14, pp. 1–39.
- Penchev 2007: *Penchev, Y.* Reciprocal and reflexive constructions in Bulgarian. – In: *Reciprocal constructions*. Ed. by Vladimir P. Nedjalkov. Vol. 71. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 609–631.

REFERENCES

- Andreychin 1978: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- BTR 2008: Balgarski talkoven rechnik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Cholakova 1976: *Cholakova, Kr.* Kam vaprosa za zaloga v balgarskiya ezik. – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol.* Sofia, Nauka i izkustvo, s. 94–103.
- Cholakova 1986: *Cholakova, Kr.* Glagolni leksemi s dvuchlenna formalna struktura (glagol + si) i leksikografski problemi. – In: *Vaprozi na savremennata balgarska leksikologiya.* Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite, s. 7–22.
- Dimitrova-Vulchanova, Hellan 1991: *Dimitrova-Vulchanova, M., L. Hellan.* Clitics and the Completedness Parameter. – *Nordic Journal of Linguistics*, 14, pp. 1–39.
- Galabov 1986: *Galabov, I.* Kam vaprosa za balgarskite enklitiki. – In: Galabov, I. *Izbrani trudove po ezikoznanie.* Sofia, Nauka i izkustvo, s. 266–281.
- Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite.
- Ivanova 2015: *Ivanova, E. Ju.* O pretendentah na rol' dativus ethicus v bolgarskom jazyke. – In: *XX Derzhavinskie chtenija. Sovremennye problemy bolgaristiki i slavistiki.* Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, s. 31–37.
- Ivanova 2021: *Ivanova, E.* “Zhelatelni” konstruksii v balgarskiya ezik i ruskite im saotvetstviya. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”.* II tom. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite “Prof. Marin Drinov”, s. 141–150.
- Ivanova, Petrova 2017: *Ivanova, E. Ju., G. Petrova.* Bolgarskie vozvratnye klitiki *se* i *si*: omonimija, polisemija, sintaksis. – *Voprosy jazykoznanija*, N 1, s. 74–104.
- Koeva 1995: *Koeva, Sv.* Semantichna i sintaktichna interpretatsiya na retsiprochnite izrecheniya. – *Balgarski ezik*, N 1–2, s. 160–163.
- Koeva 1998: *Koeva, Sv.* Reflexive, passive, optative, reciprocal and impersonal verbs in Bulgarian. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskia universitet*, tom 36, kn. 1 – Filologii. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”, s. 133–145.
- Koeva 2004: *Koeva, Sv.* Sintaktichno i semantichno opisanie na diatezite v balgarskiya ezik. – In: *Balgarsko ezikoznanie. T. 4. Kognitivna gramatika na balgarskia ezik – opisanie i formalizatsiya.* Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 182–231.
- Kutsarov 1997: *Kutsarov, I.* Lektsii po balgarska morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, I.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.
- Lazareva, Ivanova 2019: *Lazareva, V. A., E. Ju. Ivanova.* Tavtologii X copula X v bolgarskom jazyke v svete korpusnyh dannyh: leksika, gramatika, variativnost'. – *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Jazyk i literatura*, 16 (4), s. 576–598.
- Maslov 1982: *Maslov, Yu. S.* Gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Mirchev 1978: *Mirchev, K.* Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.

- Nitsolova 1986: *Nitsolova, R.* Balgarskite mestoimenia. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Norman 1968: *Norman, B. Yu.* Teoreticheski osnovi na kategoriyata zalog v savremenniya bulgarski i drugi slavyanski ezitsi. – *Balgarski ezik*, N 1, s. 33–46.
- Norman 1971: *Norman, B. Ju.* Funkcii jelementa *si* v glagol'nyh konstrukcijah bolgarskogo jazyka. – In: *Lingvistychniya dasledavanni*. Minsk, Belaruski dzjarzhavny vniversitjet imja V. I. Lenina, s. 179–193.
- Norman 1972: *Norman, B. Ju.* Perehodnost', zalog, vozvratnost' (na materiale bolgarskogo i drugih slavyanskikh jazykov). Minsk, Izdatel'stvo BGU.
- OPRBE 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na bulgarskia ezik. Sofia, Prosveta.
- Pashov 2005: *Pashov, P.* Balgarska gramatika. Sofia, Hermes.
- Penchev 1972: *Penchev, Y.* Refleksivnite, medialnite i pasivnite izrecheniya v bulgarskiya ezik. – *Izvestiya na Instituta za bulgarski ezik*, kn. 21, s. 245–277.
- Penchev 1995: *Penchev, Y.* Funktsiya na formantite *se* i *si* v savremenniya bulgarski ezik. – *Balgarski ezik*, N 5–6, s. 404–418.
- Penchev 1996: *Penchev, Y.* Retsiprochni konstruktсии v savremenniya bulgarski ezik. – *Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite*, N 4, s. 30–35.
- Penchev 1998: *Penchev, Y.* Sintaksis na savremenniya bulgarski knizhoven ezik. Plovdiv, Nedelnik.
- Penchev 2007: *Penchev, Y.* Reciprocal and reflexive constructions in Bulgarian. – In: *Reciprocal constructions*. Ed. by Vladimir P. Nedjalkov. Vol. 71. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 609 – 631.
- Petrova 2006: *Petrova, G.* Semantichni roli na kratkite datelni mestoimeniya. Burgas, Dimant.
- Petrova 2008: *Petrova, G.* Funktsii na klitikite *se* i *si* v savremenniya bulgarski ezik. Burgas, Dimant.
- Petrova 2012: *Petrova, G.* Za upotrebata na *si* kato chastitsa s modalna funktsiya. – In: *Ezikat i kulturata v savremenniya svyat*. Veliko Tarnovo: Faber, s. 361–367.
- Petrova 2015: *Petrova, G.* Ekspresivno-emotsionalni mestoimenni klitiki v bulgarskiya ezik. – In: *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*, tom 54, seria 6.3, s. 24–28.
- Petrova 2021: *Petrova, G.* Refleksivno-dativni konstruktсии s optativno znachenie v bulgarskiya ezik. – *Balgarski ezik i literatura*, N 4, s. 359–369.
- Petrova, Ivanova 2017: *Petrova, G., E. Yu. Ivanova.* Klasterizatsiya na mestoimennite klitiki v bulgarskiya ezik: vazmozhnosti i ogranicheniya. – In: *Dokladi ot Yubileynata nauchna konferentsiya "Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya" (posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev, 10–11 noemvri, Paisievi cheteniya 2016, Plovdiv)*. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 116–130.
- Petrova, Ivanova 2019: *Petrova, G., E. Yu. Ivanova.* Mestoimennye kompleksy s possessivnym znacheniem v bulgarskom iazyke i ih russkie sootvetstviya. – *Jezikoslovni zapiski*, 25, pp. 165–180.

- Stankov 1982: *Stankov, V. Za datelnite mestoimenni klitiki v balgarskiya ezik. – Balgarski ezik*, N 6, s. 494–502.
- Tagamlitska 1971: *Tagamlitska, G. Chastitsata si v savremenniya balgarski ezik. – Izvestia na Instituta za balgarski ezik*, kn. 19, s. 177–187.
- Teodorov-Balan 1959: *Teodorov-Balan, Al. Vazvratni glagoli i usebni. – Balgarski ezik*, N 1, s. 55–58.
- Tsankov 1979: *Tsankov, K. Kam semantikata na edna grupa vazvratno-sredni glagoli. – Ezik i literatura*, N 3, 25–31.
- Tsankov 1986: *Tsankov, K. Kam slovoobrazuvatelnata i semantichnata karakteristika na glagolite s element si. – In: Vaprozi na balgarskata leksikologiya i leksikografiya. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite*, s. 134–141.

✉ Доц. д-р Галина Петрова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“

Факултет по обществени науки, Катедра „Български език и литература“

ул. „Проф. Якимов“ 1, 8010 Бургас, България

✉ *Assoc. Prof. Galina Petrova, PhD*

Burgas Prof. Dr. Assen Zlatarov University

Faculty of Social Sciences, Department of Bulgarian Language and Literature

1 Prof. Yakimov Str., 8010 Burgas, Bulgaria